

Wstęp

Niewiele jest w naukach społecznych pojęć, które w ostatnich latach zyskały aż taką popularność. Niewiele też jest pojęć, które mogłyby się z nim równać, jeżeli idzie o liczbę definicji, teorii czy tradycji interpretacyjnych. Społeczeństwo obywatelskie, bo o nim mowa, to fenomen, który w ostatnich dziesięcioleciach zyskał niezwykłą popularność nie tylko wśród naukowców, ale także polityków, dziennikarzy oraz działaczy społecznych.

Z całą pewnością społeczeństwo obywatelskie jest pojęciem, które na stałe weszło do słownika nauk społecznych. Co jednak istotne, liczni zajmujący się nim autorzy nie mogą dojść do konsensusu, czym tak naprawdę jest. Niniejsza praca poświęcona jest polskiemu dyskursowi konstytucyjnemu dotyczącemu instytucji społeczeństwa obywatelskiego, który w symboliczny sposób został zainicjowany w roku 1989 wraz z początkiem przemian demokratycznych. Podejmowana przeze mnie problematyka wpisuje się w szerszy nurt badawczy związany z analizą społeczeństwa obywatelskiego w okresie transformacji systemowej w Polsce, ale także w początkowym etapie konsolidacji systemu demokratycznego.

Od przełomu lat 80. i 90. XX wieku zauważyć można szczególne zainteresowanie społeczeństwem obywatelskim w Polsce, które zwłaszcza w schyłkowym okresie autorytarnych rządów stało się bardzo chętnie wykorzystywanym hasłem politycznym. Pojawiło się także na sztandarach opozycji prodemokratycznej, a wraz z przełomem roku 1989 miało się stać jednym z filarów budowanego systemu demokratycznego.

Przemiany demokratyczne w Polsce i odejście od systemu autorytarnego zintensyfikowały także sam dyskurs naukowy dotyczący społeczeństwa obywatelskiego, do którego odwoływali się liczni autorzy – tak socjologowie, filozofowie, jak i historycy, a w mniejszym stopniu także politolodzy, szukający ciągle sposobów na wyjaśnienie procesów transformacji systemowej. Co istotne, dominujący stał się pogląd ograniczający społeczeństwo obywatelskie do sfery pozapaństwowej, niezależnej działalności obywatelskiej, przede wszystkim tzw. trzeciego sektora, który tworzą organizacje pozarządowe. Tym samym społeczeństwo obywatelskie było jednoznacznie przeciwstawiane państwu i wypychane poza margines życia politycznego. Podejście takie,

o czym będzie mowa w niniejszej pracy, zdaje się nie dostrzegać historycznego kontekstu narodzin, a w wiekach późniejszych także renesansu dyskursu obywatelskiego. Konsekwencją tego było nieuprawnione ograniczanie definicji społeczeństwa obywatelskiego, która nie uwzględniała wielu form aktywności definiujących jednostkę jako obywatela.

Wśród licznych dzieł dotyczących społeczeństwa obywatelskiego zauważalny jest poważny deficyt opracowań o charakterze politologicznym, szczególnie zaś badań dotyczących systemów politycznych oraz systemu konstytucyjnego państwa. Dostępne są publikacje, które mają charakter przede wszystkim analiz socjologicznych oraz historycznych i filozoficznych. Brak jest również pozycji dotyczących bezpośrednio dyskursu konstytucyjnego dotyczącego społeczeństwa obywatelskiego. W naturalny sposób jednym z celów pracy staje się wypełnienie tego deficytu.

Warto podkreślić, że wspomniany wyżej deficyt politologicznych analiz odnoszących się do społeczeństwa obywatelskiego – szczególnie zaś opracowań omawiających jego relacje z systemem politycznym państwa – wynika przede wszystkim z niepełnego definiowania samego pojęcia *społeczeństwo obywatelskie*. Nieporozumienia definicyjne wiążą się z rozwojem dziejowym tego pojęcia, czy raczej ewolucją filozoficznego namysłu nad społeczeństwem obywatelskim, które przez wieki było przeciwstawiane omnipotencji państwa, stając się jednocześnie remedium na przerost władzy politycznej¹.

Co do zasady dominująca w dyskursie naukowym, ale także politycznym, dychotomia pomiędzy społeczeństwem obywatelskim a państwem, zrodziła się jako wyraz sprzeciwu wobec ograniczania statusu jednostek. Nie miała przy tym większego znaczenia sama forma państwa, typ reżimu politycznego, czy system rządów – w równym stopniu to przeciwstawienie społeczeństwa obywatelskiego państwu dotyczyło monarchii absolutnej, państwa totalitarnego, autorytarnego, niewolniczego czy feudalnego. Głębokie zmiany zostały zapoczątkowane dopiero wraz z upowszechnieniem systemu demokratycznego, w którym to jednostka stała się upodmiotowiona i zyskała faktyczny wpływ na państwo oraz sytuację polityczną. Stopniowo zatem społeczeństwo obywatelskie stawało się swoistą *differentia specifica* państw demokratycznych, cechą odróżniającą rozwinięte demokracje od reżimów niedemokratycznych. Niemniej nadal społeczeństwo obywatelskie było ograniczane do przestrzeni niezależnej obywatelskiej aktywności realizującej się poza sferą polityczną.

Za paradoks należy uznać fakt, że negatywnie na sposobie definiowania społeczeństwa obywatelskiego odbił się renesans tego pojęcia, który zda-

¹ S. Sowiński, *Idee i koncepcje „społeczeństwa obywatelskiego” w myśli społeczno-politycznej*, [w:] M. Witkowska, A. Wierzbicki (red.), *Społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 2005, s. 57.

niem licznych autorów został zapoczątkowany wraz z narodzinami opozycji demokratycznej w państwach Europy Środkowo-Wschodniej². Społeczeństwo obywatelskie, które przez dziesięciolecia pozostawało na marginesie dyskursu naukowego oraz politycznego, powracało bowiem jako przeciwnik państwa realnego socjalizmu. Dominująca aktywność społeczna realizowana była co prawda w przestrzeni pozapaństwowej, jednak działalność środowisk opozycyjnych skierowana była przeciwko państwu, przez co nabierała znamion politycznych. Po przełomie demokratycznym zmienił się kontekst funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, jednak znaczna część badaczy nadal ograniczała je do sfery działalności pozapaństwowej, niejako nie dostrzegając nowych pól jego funkcjonowania oraz możliwych form niezależnej obywatelskiej, ale jednak politycznej, działalności. Samo społeczeństwo obywatelskie stanowi bardzo atrakcyjny obszar badawczy dla politologów, stając się jednym z kluczowych mechanizmów systemu politycznego państwa.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż ramy funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w państwach demokratycznych można wyznaczyć analizując określone rozwiązania konstytucyjne. Konstytucja bowiem to akt prawa pisanego o najwyższej mocy w systemie prawnym danego państwa. Określa również podstawowe zasady ustroju, formułuje katalog praw, wolności i obowiązków obywatela, które stanowią wartości fundamentalne dla społeczeństwa obywatelskiego. Nie bez powodu w opinii Romana Wieruszewskiego jednym z podstawowych celów uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku, było tworzenie zrębów społeczeństwa obywatelskiego³. Powyższa uwaga ma kluczowe znaczenie dla założeń badawczych przyjętych w niniejszej pracy. Wskazuje bowiem, że konstytucja czy raczej porządek konstytucyjny państwa, odgrywa zasadniczą rolę zarówno w procesie budowania społeczeństwa obywatelskiego, określenia jego prawnoustrojowych ram, jak i w samym jego funkcjonowaniu.

Co ciekawe, społeczeństwo obywatelskie w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej staje się przedmiotem zainteresowania prawników i konstytucjonalistów. Brak jest jednak opracowań o charakterze politologicznym, to jest takich, które wykraczałyby poza samą analizę aktów normatywnych, kładąc

² D. Ost, *Solidarity and the Politics of Anti-Politics: Opposition and Reform in Poland since 1968*, Philadelphia 1990, s. 19; J. Forbrig, *Społeczeństwo obywatelskie w dyskursie opozycji demokratycznej w Europie Środkowej*, [w:] B. Krauz-Mozer, P. Borowiec (red.), *Czas społeczeństwa obywatelskiego. Między teorią a praktyką*, Kraków 2006, s. 34–36; A. Arato, *From Neo-Marxism to Democratic Theory. Essays on the Critical Theory of Soviet – Type Societies*, Nowy Jork 1993, s. 296.

³ R. Wieruszewski, *Regulacja praw jednostki w Konstytucji RP – wybrane zagadnienia*, [w:] *Prawa człowieka, Prawa rodziny, 30 lat Poznańskiego Zakładu Instytutu Nauk Prawnych PAN*, Poznań 2003, s. 24.

jednocześnie nacisk na istotne aspekty funkcjonowania systemu politycznego – w szczególności dostrzegając kluczowe znaczenie działalności poszczególnych aktorów politycznych, czy kontekst społeczno-gospodarczy. Podobnie zresztą liczne opracowania poświęcone Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także analizy dotyczące prac nad jej uchwaleniem oraz przewidywanym konstytucyjnym z lat 1989–1997⁴, nie poruszają szerzej problematyki społeczeństwa obywatelskiego.

Prowadzone badania dotyczące społeczeństwa obywatelskiego w Polsce nie uwzględniają także problematyki związanej z rzeczywistym funkcjonowaniem systemu politycznego, który kształtował się już po wejściu w życie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku. Warto wskazać, iż liczne publikacje odnoszą się do poszczególnych instytucji bądź elementów społeczeństwa obywatelskiego w ramach systemu politycznego, jednak mają one charakter wybiórczy i często nie łączą podejmowanej problematyki w sposób bezpośredni z samym społeczeństwem obywatelskim – wiąże się to ze wskazanym uprzednio odpolitycznieniem społeczeństwa obywatelskiego i pomijaniem go w analizie politologicznej.

Spółeczeństwo obywatelskie jako istotny element systemu politycznego powinno stać się przedmiotem zainteresowania politologów. Wydaje się to tym bardziej istotne, ze względu na współczesne redefiniowanie roli państwa oraz poszczególnych aktorów społecznych i politycznych. W wyniku obserwowanych przeobrażeń niemożliwym jest utrzymanie całkowitej autonomii społeczeństwa obywatelskiego względem państwa. Co więcej, instytucje i podmioty społeczeństwa obywatelskiego zyskują na wielu płaszczyznach wymiar polityczny. Mechanizmy funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w znacznym stopniu są mechanizmami sprawowania władzy przez suwerena, urzeczywistniając tym samym podmiotowość polityczną tak jednostek, jak i zbiorowości. Słusznie zatem wskazuje Jan Herbst, że trudno obecnie wskazać podmioty, które spełniałyby wymóg pełnej niezależności względem państwa⁵. Z całą pewnością podmiotem takim nie jest również społeczeństwo obywatelskie oraz wszystkie wchodzące w jego skład instytucje.

⁴ Wskazać tu można chociażby liczne opracowania Ryszarda Chruściaka (*Projekty konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej 1993*, Warszawa 1993, *Projekty konstytucji 1993–1997*, cz. 1 i 2, Warszawa 1997, *Kwestia „dobra wspólnego” w debacie nad przygotowaniem Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.*, [w:] W.J. Wołpiuk, *Dobro wspólne. Problemy konstytucyjnoprawne i aksjologiczne*, Warszawa 2008, *Prace konstytucyjne w latach 1997–2007*, Warszawa 2009, *Tworzenie konstytucji w Polsce w latach 1989–1997*, Warszawa 2001 – wraz z Wiktorem Osiatyńskim) oraz Mariana Kallasa (np. *Projekty konstytucyjne 1989–1991*, Warszawa 1992).

⁵ J. Herbst, *Oblicza społeczeństwa obywatelskiego*, Warszawa 2005, s. 62.

Celem pracy nie jest dokonanie pełnego opisu społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. Praca skupia się na dyskursie konstytucyjnym, traktując go w szerszym kontekście funkcjonowania systemu społeczno-politycznego, to jest nie tylko w ujęciu prawnym, ale poprzez ukazanie głównych zależności łączących podejmowaną problematykę z sytuacją społeczną i polityczną. Tym samym praca wpisuje się w szerszą debatę dotyczącą polskich rozwiązań konstytucyjnych.

Pojęcie dyskursu konstytucyjnego definiowane jest w sposób szeroki. Sam *dyskurs* wywodzi się z łacińskiego *discursus*, które oznacza rozmowę, dyskusję, ale także przemówienie⁶. Teoria badań nad dyskursem jest dyscypliną stosunkowo nową, wyodrębnioną dopiero w latach 80. XX wieku⁷.

Co ciekawe, dyskurs jest pojęciem równie niejednoznacznym jak samo społeczeństwo obywatelskie. Tę wieloznaczność podkreśla Jerzy Szacki, który pisze: „słowo dyskurs zrobiło we współczesnej humanistyce oszalałającą karierę i coraz trudniej o pewność, czy w ogóle jeszcze cokolwiek znaczy, używa się go bowiem na wiele różnych sposobów, a całkiem nierzadko po prostu jako uczonego określenia dowolnej dłuższej wypowiedzi lub dowolnego tekstu”⁸. Jak podaje Anna Malewska-Szałygin, już od późnej starożytności pojęcie dyskursu oznaczało w języku filozofów wieloetapowy, uporządkowany logicznie, metodyczny proces poznawczy, polegający na wnioskowaniu z przyjętych przesłanek, co przeciwstawić można poznaniu intuicyjnemu, gdy przedmiot poznania jest w jednym akcie, bezpośrednio i w całości⁹. Piotr Pawliszak i Dorota Rancew-Sikora wskazują natomiast, że analizę dyskursu najogólniej definiować można jako „różnicowany wewnętrznie zespół projektów badawczych i teoretycznych służących do analizy społeczeństwa, które nie odwołują się do behawioralnych zmiennych czy zewnętrznych oznak różnic pozycji społecznych, lecz zmierzają do rozumienia świata społecznego »od wewnątrz«, poprzez badanie sensów i form wypowiedzi tekstowych”. W ujęciu cytowanych autorów również sam „tekst” definiowany jest szeroko i oznacza „każdy obiekt lub czynność, które są obdarzone społecznym znaczeniem”¹⁰.

⁶ E. Sobol (red.), *Słownik Wyrazów Obcych*, Warszawa 1999. W innym miejscu dyskurs opisany jest jako „dyskusja, w której poważny temat omawiany jest w sposób uporządkowany i logiczny”. Por. *Słownik Wyrazów Obcych*, Warszawa 2006. Hasło: dyskurs.

⁷ A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998, s. 63.

⁸ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2005, s. 905.

⁹ A. Malewska-Szałygin, *Tradycja stosowania pojęcia dyskurs i jego przydatność w antropologii współczesności*, „Etnografia Polska” 2004, z. 1–2, s. 81.

¹⁰ P. Pawliszak, D. Rancew-Sikora, *Wprowadzenie do socjologicznej analizy dyskursu (SAD)*, „Studia Socjologiczne” 2012, nr 1(204), s. 6.

Kluczowe jednak dla rozważań dotyczących dyskursu są koncepcje Jürgena Habermasa i Michela Foucaulta, stanowiące punkt odniesienia dla licznych autorów zajmujących się analizą dyskursu.

W ujęciu Habermasa z dyskursem mamy do czynienia wtedy, gdy uczestniczące w nim strony dążą do rozwiązania konfliktów, a wymiana argumentów opiera się na racjonalności. Habermasowski, pozytywny model dyskursu, pozwala na realizację społecznie ważnych celów. Do prawdziwego porozumienia, a w konsekwencji przezwyciężenia alienacji jednostki prowadzić mogą tylko działania komunikacyjne oparte na warunkach dochodzenia do prawdziwości, słuszności, szczerości i wiarygodności¹¹. Niemiecki filozof skonstruował wizję tzw. idealnej sytuacji mówienia (niem. *ideale Sprechsituation*; inaczej rozmowy, komunikacji), której ramy są wyznaczone trzema warunkami:

- 1) w dyskursie mogą uczestniczyć wszystkie podmioty zdolne do mówienia i działania,
- 2) każdy podmiot biorący udział w dyskursie może zadać pytanie, poddać propozycję, wyrazić swoje nastawienie, życzenia i potrzeby,
- 3) żaden z podmiotów biorących udział w dyskursie nie może być ograniczany i powstrzymywany, tak przez czynniki wewnętrzne, jak i działające na zewnątrz dyskursu, w korzystaniu z wymienionych wyżej przysługujących mu praw¹².

U Habermasa, na co zwraca uwagę Marek Czyżewski, racjonalny dyskurs jest oderwany od władzy i panowania. Co więcej, sfera publiczna oparta na debacie ma być wolna od panowania oraz zniekształcającego wpływu władzy¹³.

Odmiennej koncepcję dyskursu zaprezentował Michel Foucault, który w opinii Jerzego Szackiego zerwał z jego tradycyjnym definiowaniem. Zdaniem polskiego socjologa u Foucaulta „dyskurs został przekształcony w kategorię *par excellence* epistemologiczną, służącą analizie nie tyle języka, ile systemów wiedzy”¹⁴. Faktycznie francuski filozof łączył ze sobą dyskurs oraz władzę i to w sposób praktycznie nierozzerwalny – „Każdy dyskurs jest zarazem systemem władzy, oznacza bowiem narzucenie pewnej liczbie ludzi jakiejś definicji prawdy i fałszu, dobra i zła, normalności i patologii,

¹¹ J. Gajda, *Analiza dyskursu i jej zastosowanie w badaniach politologicznych – wprowadzenie*, [w:] D. Mikucka-Wójtowicz (red.), *Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów*, Kraków 2010, s. 254.

¹² A. Smrokowska-Reichmann, *Problemy z dyskursem czytając Jürgena Habermasa*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Philosophica” 2012, nr 25, s. 128

¹³ Szerzej M. Czyżewski, *Teorie dyskursu i dyskursy teorii*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 2, s. 13.

¹⁴ J. Szacki, *Historia...*, dz. cyt., s. 905.

a więc i ujarzmienie tych, którzy granicę między nimi chcieliby przeprowadzić w jakiś inny sposób”¹⁵. Dyskurs nie tylko opisuje rzeczywistość. W ujęciu Foucaulta dyskurs oddziałuje na rzeczywistość, a nawet ma możliwość jej współkształtowania – jak zauważał „dyskurs jest nie tylko czymś, co tłumaczy walki i systemy panowania, lecz również tym, dlaczego i poprzez co walczymy – jest władzą, którą usiłujemy zdobyć”¹⁶.

Dyskurs staje się centralnym punktem rozważań francuskiego filozofa. Jak wskazuje Łukasz Dominiak, dyskurs dotyczy tego co można powiedzieć, ale także pomyśleć, a nawet kto i kiedy mówi i myśli oraz jaki posiada zakres władzy. Tak rozumiany dyskurs obejmuje zarówno politykę, jaki i ekonomię, stosunki społeczne, konfiguracje władzy, a w końcu także same znaczenia. To ostatnie wyrasta jednak nie na płaszczyźnie językowej, ile raczej na gruncie stosunków władza-wiedza, relacji instytucjonalnych oraz społecznych. Jak pisze Dominiak, w koncepcji Foucaulta znaczenie modyfikuje się w zależności od dyskursu, w którym jest tworzone. Dyskurs jest zatem decydujący, jeżeli chodzi o to, co może być powiedziane i pomyślane, a także jako ograniczający wolność myśli i słów¹⁷. Sam Foucault pisząc o dyskursie zauważał, że „(...) dyskursy są zrobione ze znaków; wszelako ich działanie polega na czymś więcej niż na oznaczaniu tymi znakami rzeczy. Właśnie to więcej nie pozwala wprowadzić ich do *langue* i *parole*. Właśnie to więcej należy ukazać i pisać”¹⁸.

W taki też sposób dyskurs rozumiany będzie na kartach niniejszej pracy. Wykracza on poza wąską płaszczyznę językową, stając się z jednej strony odbiciem rzeczywistości społeczno-politycznej, z drugiej zaś jej kreatorem. W tym sensie, odwołując się bezpośrednio do Foucaulta, dyskurs o społeczeństwie obywatelskim wpływa na sam sposób definiowania społeczeństwa obywatelskiego. Za Davidem Howarthem dyskurs definiować można jako historycznie uwarunkowane systemy znaczeń kształtujących tożsamość podmiotów i przedmiotów. Dyskursy są systemami stosunków i praktyk społecznych o wydźwięku politycznym, ponieważ ich formowanie wiąże się z aktami „radikalnej instytucjonalizacji”¹⁹. Samą analizę dyskursu, w ślad za Howarthem, również należy definiować w sposób szeroki. Oznacza ona analizowanie praktyk znaczeniowotwórczych jako form dyskursywnych. W związku z tym analizie mogą być poddawane zróżnicowane językowe oraz pozajęzykowe

¹⁵ Tamże, s. 907.

¹⁶ M. Foucault, *Porządek dyskursu. Wykład inauguracyjny wygłoszony w College de France 2 grudnia 1970*, Gdańsk 2002, s. 8.

¹⁷ Ł. Dominiak, *Dyskurs Michela Foucaulta. Centrum i tajemnica*, „Dialogi Polityczne” 2004, nr 3–4, s. 44–45.

¹⁸ M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, Warszawa 1977, s. 76.

¹⁹ D. Howarth, *Dyskursy*, Warszawa 2008, s. 24.

materiały, w tym przemówienia, raporty, manifesty, zdarzenia historyczne, wywiady, programy działań politycznych, idee, a nawet organizacje i instytucje²⁰. Podejście takie pozwala na dogłębną analizę politologiczną, którą połączyć można z metodami i narzędziami badawczymi charakterystycznymi dla nauk o polityce, w szczególności dla badań systemów politycznych.

Uwzględniając powyższe uwagi, na dyskurs konstytucyjny składać się będą zarówno obowiązujące rozwiązania ustrojowe, ukazywane w szerszym kontekście społeczno-politycznym, gospodarczym oraz historycznym ich obowiązywania, ale także sam etap prac nad ich stworzeniem i uchwaleniem wraz z towarzyszącymi temu debatami, dyskusjami, propozycjami, z uwzględnieniem reakcji społecznych i zaangażowania obywatelskiego. Będą to także zgłaszane propozycje zmian konstytucji, projekty aktów ustrojowych, a nawet toczące się w przestrzeni publicznej dyskusje dotyczące przyjętych i proponowanych rozwiązań konstytucyjnych. Na dyskurs konstytucyjny będzie się składała wreszcie kwestia praktyki stosowania określonych przepisów prawnych i sposób ich interpretowania, co bezpośrednio wpływa na definiowanie pojęcia *społeczeństwo obywatelskie* i nadawanie mu określonych znaczeń. Przejawem dyskursu konstytucyjnego po roku 1989, a także w pewnym sensie jego finalnym etapem jest uchwalenie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Sposób definiowania społeczeństwa obywatelskiego oraz jego instytucji, który znalazł swe odzwierciedlenie w ustawie zasadniczej, jest wynikiem toczących się sporów, debat ustrojowych, zgłaszanych propozycji konstytucyjnych. Z tego powodu kluczowe miejsce w prowadzonych badaniach zajmie analiza prac konstytucyjnych, a także postanowień Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku.

Społeczeństwo obywatelskie w dyskursie konstytucyjnym występuje w charakterze dwojakim. Z jednej strony chodzi tutaj o wprowadzenie do konstytucji określonych rozwiązań dotyczących statusu jednostki, praw człowieka i obywatela, instytucji i mechanizmów umożliwiających obywatelską partycypację, gdzie społeczeństwo obywatelskie staje się niejako przedmiotem prowadzonych prac. Z drugiej strony należy podkreślić podmiotowość społeczeństwa obywatelskiego związaną z jego aspektem mobilizacyjnym, kiedy to zorganizowane społeczeństwo obywatelskie w bezpośredni sposób wypowiada się na tematy dla niego istotne. W pierwszym z wymienionych znaczeń chodzi o analizę określonych rozwiązań konstytucyjnych, kontekst prac i zgłaszania konkretnych propozycji. W drugim, analizie jest poddawane zaangażowanie społeczne na rzecz wprowadzenia lub w celu zablokowania pewnych rozwiązań o charakterze ustrojowym. W szczególny sposób dało

²⁰ Tamże, s. 25.

to o sobie znać w okresie prac nad obowiązującą Konstytucją RP, kiedy niereprezentowane w parlamencie siły zgłaszały alternatywne propozycje ustrojowe, w wyraźny sposób sprzeciwiając się rozwiązaniom wypracowanym przez Komisję Konstytucyjną Zgromadzenia Narodowego.

Dla zrealizowania założonych celów badawczych zostaną wykorzystane metody: systemowa, neoinstytucjonalna, instytucjonalno-prawna oraz komparatystyczna. Zastosowanie wymienionych metod podyktowane jest chęcią stworzenia szerokiej oraz wielowymiarowej analizy, która nie będzie jedynie statycznym opisem podejmowanej problematyki, lecz będzie posiadała walory analityczno-wyjaśniające oraz diagnostyczne. W tym sensie wskazane metody mają charakter komplementarny. Jednocześnie stanowią one podstawę badań ustrojowych na gruncie nauk o polityce.

Główną techniką wykorzystaną w pracy jest analiza źródeł, w tym: aktów normatywnych, orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, dokumentów politycznych ze szczególnym uwzględnieniem dokumentów partii i środowisk politycznych oraz społecznych, deklaracji programowych, manifestów politycznych, uchwał, stenogramów z posiedzeń, umów o charakterze politycznym, zapisów wystąpień i wypowiedzi, artykułów prasowych oraz innych publikacji współkształtujących konstytucyjny dyskurs dotyczący społeczeństwa obywatelskiego oraz jego instytucji. Kluczowe znaczenie będzie miała analiza dokumentów okresu prac nad Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku – przede wszystkim materiałów Komisji Konstytucyjnej Sejmu X kadencji oraz Senatu I kadencji, Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego (w tym powołanych w ramach niej podkomisji), zapisów posiedzeń Zgromadzenia Narodowego oraz innych dokumentów z etapu prac parlamentarnych.

W pracy szukam odpowiedzi na szereg pytań badawczych, które docelowo mają umożliwić zaprezentowanie konstytucyjnego modelu społeczeństwa obywatelskiego w Polsce:

1. Jak po roku 1989 ewoluował dyskurs konstytucyjny dotyczący mechanizmów i instytucji społeczeństwa obywatelskiego?
2. Czy założenia programowe opozycji demokratycznej okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej dotyczące upodmiotowienia społeczeństwa znalazły odzwierciedlenie w dyskursie konstytucyjnym lat 90.?
3. Jaką rolę odegrało realne społeczeństwo obywatelskie, które odnieść należy do praktyki funkcjonowania systemu politycznego oraz obywatelskiej partycypacji, w procesie przygotowania i uchwalenia Konstytucji RP z 1997 roku?
4. Czy proces prac nad Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej oraz sposób jej uchwalenia dawał wyraz idei społeczeństwa obywatelskiego?

5. Czy porządek konstytucyjny lat 1989–1997 tworzył podstawy rozwoju społeczeństwa obywatelskiego?
6. Czy pomimo braku bezpośredniej konstytucjonalizacji społeczeństwa obywatelskiego wśród zasad ustrojowych Rzeczypospolitej Polskiej można wskazać zasadę społeczeństwa obywatelskiego?
7. Jaki model społeczeństwa obywatelskiego ukształtował się w okresie transformacji ustrojowej (przed 1997 rokiem) oraz w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej?²¹
8. Czy porządek konstytucyjny po roku 1989 w zakresie dotyczącym społeczeństwa obywatelskiego można odnieść do klasycznych koncepcji obywatelskości (republikańskiej oraz liberalnej)?

Powyższe pytania mają doprowadzić do weryfikacji – confirmacji bądź falsyfikacji głównej hipotezy badawczej:

Polski porządek konstytucyjny po roku 1989 stanowi odbicie eklektycznego modelu społeczeństwa obywatelskiego, który łączy w sobie tradycje republikańskie oraz liberalne. Model republikański kładzie nacisk na wspólnotowy wymiar obywatelstwa, stawiając państwo przed jednostką oraz upatrując w nim możliwości pełnej realizacji przez człowieka jego obywatelskiego powołania. W ujęciu liberalnym społeczeństwo obywatelskie staje się sferą indywidualnych uprawnień i wolności jednostki chronionych przez prawo.

Takie zakreślenie problemu badawczego oraz podjęcie zagadnień związanych z ewolucją konstytucyjnych ram funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego oraz dyskursu konstytucyjnego po 1989 roku wynika z przeświadczenia, iż na gruncie nauk o polityce przywoływana tutaj kategoria²² społeczeństwa obywatelskiego nie była dotąd w sposób dogłębny analizowana.

Praca składa się z dwóch części. Zaproponowana struktura pracy jest wynikiem połączenia kryteriów problemowego oraz chronologicznego:

1. Społeczeństwo obywatelskie w dyskursie konstytucyjnym przed rokiem 1991.
2. Dyskurs konstytucyjny lat 1991–1997.

²¹ Wejście w życie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej traktuję tutaj, podobnie jak Wojciech Sokolewicz, jako cezurę stanowiącą początek konsolidacji systemu demokratycznego. Zob. W. Sokolewicz, *Wokół konstytucji. Pisma wybrane*, Warszawa 2011, s. 343.

²² W sposób świadomy pisząc o społeczeństwie obywatelskim używam określenia „kategoria”. Kategorię definiuję tutaj jako zasadnicze, kluczowe pojęcia w danej dziedzinie nauki, służące do definiowania twierdzeń i nadające jej status dyscypliny teoretycznej i naukowej. W ujęciu tym społeczeństwo obywatelskie staje się jedną z podstawowych kategorii w naukach politycznych.